

**СТВОРЕННЯ ОБРАЗУ ВНУТРІШНЬОГО ВОРОГА
ТА ЙОГО ІНСТРУМЕНТАЛІЗАЦІЯ У ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ
ДЕРЖАВНОГО КОНТРОЛЮ ЗА НАСТРОЯМИ СУСПІЛЬСТВА
(НА ПРИКЛАДІ АНТИРЕЛІГІЙНОЇ КАМПАНІЇ ПЕРІОДУ
КОЛЕКТИВІЗАЦІЇ)**

Бабенко Л. Л.

*доктор історичних наук, професор,
професор кафедри історії України
Полтавський національний педагогічний університет
імені В. Г. Короленка
м. Полтава, Україна*

У тоталітарних суспільствах одним із прийомів, що дозволяє політичним режимам маніпулювати суспільною свідомістю та поведінковими стратегіями підконтрольних індивідів та спільнот, є створення/конструювання образу внутрішнього чи зовнішнього ворога. Ця соціальна технологія інтенсивно використовувалася більшовицькою партією, що домоглася встановлення радянської влади в Україні, однак не відчувала одностайної підтримки всіх верств суспільства. Відтак слід було пояснити населенню, чому глобальні соціально-політичні експерименти не приносять швидких результатів та демонстрації переваг нового ладу.

Досвід історії України за радянської доби демонструє багатоплановість масиву інструментів і чинників формування настроїв у суспільстві щодо сприйняття «іншого», якого офіційна влада подає як ворога, що стає перешкодою на шляху до «комуністичного раю». У цьому короткому повідомленні покажемо взаємовпливи трьох чинників та їх наслідки – політику колективізації в українському селі наприкінці 1920-х рр., антирелігійну політику, де релігія та церква розглядалися як класове явище, несумісне з поступом до комунізму, радянські органи державної безпеки (ДПУ–НКВС), яким відводилася роль «караючого меча партії». Як показує аналіз антибільшовицькі настрої серед українського селянства були викликані не лише насильницькою колективізацією, але й гоніннями на релігію. Керівництву КП(б)У довелося визнати, що останнє було спричинене непродуманими поспішними антирелігійними заходами, які проводилися «без достатньої обережності і підготовленості, тому не завжди досягали позитивних результатів» [1, арк. 85]. Відтак це шкодило «змичці з селянством» і вимагало від агітаторів розуміння того, що «для селянських мас релігія заміняє майже всі форми культурної

свідомості і побуту», пряме ж «руйнування релігії озлоблює маси», «утверджує думку про радянську владу як владу антихриста» [2, арк. 99–100].

Однак держава не тільки не відмовилася від репресивної політики щодо духовенства, але й посилила її з початком колективізації, конструюючи образ ворога. Через пресу та інші пропагандистські засоби акцентувалася увага на зростанні політичної активності духовенства, його шкідливого впливу на селянство. Оскільки релігія розглядалася як альтернативна ідеологія, що користувалася великим впливом на свідомість селянина, її слід було нейтралізувати або знищити. Застосування пропагандистських та адміністративних методів у попередні роки не дало бажаних наслідків, тому держава націлювала спецслужби на «активізацію роботи по церковниках».

Відома теза Й. Сталіна про загострення класової боротьби у період будівництва соціалізму призвела до тенденційного трактування соціально-класової структури села напередодні і в період колективізації. Всіляко підкреслювалася спільність класових інтересів духовенства і куркульства, їх непримиренна ворожість до колективізації та інших заходів радянської влади на селі. Оскільки куркульство підлягало знищенню як клас, духовенство мало розділити з ним аналогічну перспективу.

Постанови і директиви закритих засідань ЦК і політбюро більшовицької партії націлювали органи ОДПУ–ДПУ на «вилучення антирадянського елементу з села». У травні 1928 року постановою ЦК КП(б)У рекомендувалося «посилити роботу з активно виступаючими антирадянськими елементами», застосовуючи до них репресії, при цьому конкретизувалися категорії : «колишні поміщики, поліцейські, *пони*, куркулі». Своїм окремим рішенням ЦК зобов'язував керівника відомства В. Балицького «негайно вжити всіх заходів до посилення апарату спостереження ДПУ на селі, забезпечення достатньої гнучкості його щодо своєчасного інформування про всі настрої і вияви антирадянської діяльності на селі», та «триматися в рамках указівок про особливу обережність в репресіях до тих окремих середняків, які потрапили під вплив куркулів і попів» [3, арк. 50–51]. На одному із засідань колегії ДПУ УСРР цього ж року було висунуто вимогу в процесі інформування вищих органів влади республіки про політичні настрої на селі «чітко і точно вказувати, до якого прошарку належить особа», що висловлює антирадянські погляди, та які верстви сільського населення їх поділяють [4, арк. б/н].

Селянське середовище надзвичайно чутливо і болісно реагувало на адміністративні перегини в антирелігійній політиці, тому нарком В. Балицький, володіючи численними фактами протистояння на

релігійному ґрунті, в 1928 році націлював органи ДПУ та відділи культів НКВС проводити на місцях гнучку тактику регулювання релігійного життя. Він наголошував, що «...релігійні громади здебільшого склалися з незаможного та середнього селянства», а стосунки з ним «у сучасних складних умовах набувають також і політичного значення» [5, арк. 102]. Отже, таємна поліція розглядала посилення боротьби з церковниками як важливу ланку успішного проведення колективізації, а православне духовенство і релігійні громади як фактор її стримування.

У період проведення суцільної колективізації керівництво органів ОДПУ–ДПУ розробило оперативні заходи з ліквідації «церковної контрреволюції». Вони були викладені у низці циркулярних листів і директив. Оскільки документи призначалися винятково для службового користування і друкувалися у суворій відповідності з кількістю адресатів, механізм реалізації запланованих заходів подавався гранично відверто. На засіданні колегії ОДПУ 31 січня 1930 року, наступного дня після виходу постанови ЦК ВКП(б) «Про заходи з ліквідації куркульських господарств в районах суцільної колективізації», у виступі начальника секретно-оперативного управління Є. Євдокимова йшлося про забезпечення виконання репресивних заходів щодо антирадянських і куркульських елементів. Їх поділили на дві категорії. До першої, поряд з «ідеологами» і «натхненниками» контрреволюційних виступів, «активними куркулями з махровим бандитським минулим» зараховувався й «антирадянський актив церковників і сектантів», справи яких мали розглядати в позасудовому порядку «трійки», затверджені колегією ОДПУ.

Конкретні шляхи і методи ліквідації «церковної контрреволюції» визначалися у циркулярному листі за № 37 «Про стан і перспективи церковного руху і чергові завдання органів ОДПУ» від 22 березня 1930 року за підписом начальника Секретно-оперативного управління Є. Євдокимова, його заступника Є. Тучкова та начальника 6-го (антирелігійного) відділення Полянського. Квінтесенцією документу, яка визначила перспективу духовенства у зв'язку з колективізацією, є констатація того, що «церковні організації перетворилися у суто антирадянські... Цей процес особливо різко виявляється на селі, де церковники нерідко є керівниками контрреволюційних організацій і угруповань, організаторами і натхненниками масових куркульських виступів. Церква є по суті контрреволюційною організацією і виразницею інтересів соціальних верств, ворожих пролетарській диктатурі» [6, арк. 1]. При цьому підкреслювалося, що в районах суцільної колективізації, де було визнано за доцільне масове закриття церков, «всі попи, незалежно від течії, є тут озлобленими і активними ворогами

соціалістичного будівництва», вони становлять «своєрідний єдиний фронт проти нас». Отже, у свідомості співробітника органів ДПУ створювався образ запеклого ворога в особі священника як об'єкта його професійної діяльності.

Література:

1. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГОУ). Ф. 1, оп. 20, спр. 1757.
2. ЦДАГОУ. Ф. 1, оп. 20, спр. 749.
3. ЦДАГОУ. Ф. 1, оп. 16, спр. 6.
4. Галузевий Державний архів Служби безпеки України (далі – ГДА СБУ), м. Київ. Ф. 13, спр. 195.
5. ЦДАГОУ. Ф. 1, оп. 16, спр. 34.
6. ГДА СБУ, м. Київ. Ф. 13, спр. 383.

ВЗАЄМОДІЯ СУСПІЛЬСТВА І ЗЕМСТВА У СПРАВІ ДОПОМОГИ ФРОНТУ В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (НА ПРИКЛАДІ ХАРКІВСЬКОГО ГУБЕРНСЬКОГО ЗЕМСТВА)

Бакуменко О. О.

*кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри краєзнавчо-туристичної роботи,
соціальних і гуманітарних наук
Українська інженерно-педагогічна академія
м. Харків, Україна*

Сьогодні, в умовах воєнного стану, як ніколи актуальним є питання взаємозв'язку суспільства та армії, допомога громадян фронту. В історії нашої країни вже є такий досвід. Події Першої та Другої світових війн, демонструють, що наші громадяни та їх асоціації ніколи не стояли осторонь допомоги армії. В даній розвідці хочемо проаналізувати внесок населення Харківщини і Харківського губернського земства, як одного з організаторів громадськості, у справу допомоги армії в роки Першої світової війни. На жаль, війни не перестали бути частиною нашого життя, як і проблеми породжені ними. Тому досвід земських громадських ініціатив у сфері допомоги армії може бути використаний і сьогоднішніми волонтерськими рухами.